

Hellqvist Elin
Svensk etymologisk ordbok
C.W.K. Gleerups förlag
Lund, 1939

märksammar'. Jfr förmån, härsmån, jordmån, mannamån.

2. **mån**, adj., Swedberg 1701 = no. *mon* (möjl. från sv.); till fsv. *mona*, minnas, komma i håg (se månde); alltså, eg.: som tänker, är omtänts. Jfr ags. *gemun*, adj., som kommer ihåg, *gemyne* ds.

månad, fsv. *mänaper* = isl. *mánaðr*, da. *maaned*, got. *ménóþs*, fsax. *mánuth*, flty. *mánód* (ty. *monat*), ags. *mónað* (eng. *month*); avl. av el. urspr. identiskt med måne; se närmare d. o.

måndag, fsv. *mänadagher* = isl. *mánadagr*, ty. *montag*, eng. *monday* osv.; allmänt germ. (ej i got.); översättning av lat. *dies Lune* (fra. *lundi*) = grek. (*h*)ēmera *Selénē*; jfr måne.

månande, numera i sht med arkaistisk el. skämtsamt anstrykning, i t. ex. *vad månde detta betyda? vad månde varda av detta barnet? evad det vara månde?* eg. ipf. till ett icke uppvisat fsv. hjälps-verb (pret.-presens) **mona*, vartill fsv. pres. *mon*, *mun* (jfr månntrö), ipf. *monde*, *monne* jämte *mande*, med a från pres. *man* (jfr nedan o. se månne) = isl. *munu* (eg. 3 p. plur. pres.), pres. *mon*, *mun* (fno. ofta *man*), ipf. *monda*, *mynda* m. m., da. *monne* (föråldrat). Samma verb är fsv. *mona*, minnas, komma ihåg (pres. *mon*) = isl. *muna* (pres. *man*, ipf. *mundā*, senare: *munda*), got. *gamunan*, erinra sig, pres. *man*, tror, ipf. *mundā* (jämte *munan*, vara i begrepp, vilja, ipf. *munaida*), fsax. *munan*, mena, tro, ags. (pres. *mon*, *man*), ämna, *gemunan*, erinra sig. Eg. ett gammalt pret.-presens, varav formen *man* är identisk med grek. *mémona*, ämnar; jfr lat. *memini*, erinrar mig; besl. med sanskr. *manutē*, *mánati* osv., tror, menar, grek. *mimnēskō*, erinrar, fslav. *minja*, *mīnēti*, tänka (= germ. **munēn*), osv., till roten *men*, tänka; se f. ö. *mana*, *minne*, *mán* 1, 2. — Ordet betyder i fsv. o. isl.: tänka, ämna, vilja, vara nära att, måste, skola, månde, torde m. m.; men undantränges i ä. nsv. efter hand av andra verb; om bet.-utvecklingen se Björkstam Mod. hjälpv. s. 107 f. — I nsv. *månande* ha de fsv. växelformerna *monde* o. *mände* (av

mande) sammansmält; jfr Kock Sv. lm. XIII. 8: 7. — Se f. ö. *månne*.

måne, fsv. *måne* = isl. *máni*, da. *maane*, got. *ména*, fsax., flty. *måno* (ty. *mond* med ansl. till formen för *månad*), ags. *móna* (eng. *moon*); förr även 'månad' ss. ännu i vissa sv. o. no. dial. Kan vara en självständig anstamsbildning (Falk-Torp m. fl.), men även fattas som urspr. identiskt med *månad* o. utvecklat ur detta ord (med äldre konsonantisk böjning) i kasus, där *p* i slutljud bortföll i urgermanskt tid (se J. Schmidt KZ 26: 345, förf. Ark. 7: 165), jfr t. ex. isl. *nefe*, brorsen m. m., ty. *neffe* o. lat. *nepōs*, -*otis*. Ie. stam **mēn-*: sanskr. *mās*, måne, månad, grek. *mēn*, månad (båda av *mēns*; den grek. nomin. nybildad för *meis* efter gen. *mēnós*), *mēnē*, måne, lat. *mēnsis*, månad; med motsv. bildningar i armen., alban., kelt. o. slavo-balt. språk med endera el. båda bet.; alltså *er* sam-indoeur. stam. Enl. allmänt antagande till roten *mē*, mäta, i sanskr. *mā-mi* (se mål 1) o. alltså syftande på månen som tidmätare, dvs. på månmånaden (o. 29 1/2 dygn), vilken hos indoeuropeerna o. även senare låg till grund för tideräkningen (vid sidan av den utan samband härmed stående räkningen efter vintrar o. somrar): det senare uppträdande månåret synes icke ha varit känt under indoeuropeisk tid (enl. Rozwadowski föreligger här dock en annan grundåskådning; se referatet hos Berneker Etym. Wb. 2: 51). — Andra gamla beteckningar för 'måne', t. ex. lat. *lūna* (se ljus) o. grek. *selēnē* (: *selas*, glans), kunna icke användas i bet. 'månad', vilket talar för riktigheten av den ovan angivna härledningen. — Ett annat nord. ord för 'måne' är sv. dial. ä. nsv. *tungel*, fsv. *tungl*, himlakropp = isl. *tungl*, måne m. m., got. *tuggl*, himlakropp, stjärna, fsax. *tungal*, flty. *tungal*, ags. *tungol*, ett samgermanskt ord av ovisst ursprung. — I dial. dessult. *dräng*, *goss*, *pig*, *nattsol*, jfr isl. *natt*, *sól*. — Månsken, skämts. i bet. flit, skallighet, t. ex. af Silén Sv. studentlivet 1: 76 (1838), väl efter likhet, *mondschein*.

tologi, ytterst grek. *mythologia*, sago-historia (jfr under arkeolog, logik).

myteri, 1535 (vanligt redan på 1500-t.) = da. *mytteri*, L., från mlty. *mäterij* el. ä. ty. *mätereij* Luther (ty. *meuterei*), med den lågty. änd. -eri från ffra. *muete*, upplopp, jakt (jfr fra. *émeute*, upplopp, *meute*, hundkoppel, svär m. m.), av vulg.-lat. **movita*, sättande i rörelse, till lat. *movēre*, röra (se under mobilier). — Förr stundom även *mutineri*, *mutation* jämte vb. *mutinera*, jfr fra. se *mutiner*.

1. **må**, hjälverb, fsv. *magha* (*mogha*, *mugha*), pres. *mā*, y. även *māgh*, ipf. *mät(te)*, enstaka i y. fsv. *mādhe*, hava styrka el. makt, förmå, kunna (bl. a. för att uttrycka antagande), torde, vara berättigad, få, böra, vara nödsakad, motsv. isl. *mega* (ipf. *mätta*), ä. da. *muge*, nda., med efter ipf. o. part. nybildad infinitiv, *maatte* (jfr ä. nsv. *mätta* som infin., t. ex. Karl XII i brev 1702, Tessin), got. *magan* (pres. *mag*, ipf. *mahla*), fsax. *mugan*, fhty. *magan*, *mugan* (ty. *mögen*), ags. pres. *mæg* (eng. *may*), ett samgermanskt pret-presens (med avljudsformerna *maž-*, *muž-*, *mež-*), besl. med fslav. *moga*, *mošti*, kunna, förmå, grek. *mēkhos* n., *mēkhanē* f. hjälpmedel (se mekanik), m. fl.; se f. ö. makt, förmå, förmögen, måfå, möjlig o. följ.

2. **må** (väl, illa o. d.), fsv. *magha*; samma verb som föreg. I äldsta nsv. ännu stundom *måga*, t. ex. A. Oxenstierna: 'Jag och din moder måge ... så tämelig'; med det gamla ipf. *mätte*, t. ex. Bib. 1541: 'wi måtte wel vthy Egypten'; senare med ipf. *mådde* efter nā : *nådde*, *tro : trodde* osv.

måbär, bär av *Ribes alpinum*, Francienius 1659, Tillandz, Linné osv., förr stundom även *möbär* = no. *maabær*, bär av *Crataegus* el. *Sorbus intermedia*; enl. Hesselman *Mélanges de philol. (Vi-sing)* s. 213 till ett dial. *må*, *mö* = fsv. *mär* (se mö slutet).

måfå i uttr. på m., G. Horn 1635 = no. *paa maafaa*, da. *paa maa og faa*, förr: *paa maa faa*; av må i bet. 'kan' o. vb. få. — Tessin 1754 har bildningen *på måfång*.

måg, fsv. *mägher*, måg, svåger; s-ting = isl. *mágr*, släkting genom gifmål, got. *mégs*, svärson, fsax., fhty. n släkting (jfr ty. *schwert-*, *spillmag* ags. *még*, släkting, son; möjl. avl. form till germ. **mažu*-, son, ung i (se mō). Jfr dock även Wiedem BB 28: 65, Walde² s. 452. — I v delar av norra Sverige brukas ord överflyttad bem. om t. ex. den järrn varpå i fäbodstugor grytan fästes om spiselstolpen el. kittelvinden; *fästman* om stödstolpen i spiseln (Sd Ögl., Smål.) (vid högtiderna pynta av ynglingarna använd att hänga klappar på till pigorna) el. no. *omlen* ('ugnkarlen') om en vertikal plå vid rökstugeugnen. Sannol. blekn minnen av urgamla, med härdens bundna äktenskapsriter el. dyl. S. Eri i Fatab. 1917 s. 196 f. — Andra teckningar för 'måg' äro: ty. *eidam* ags. *ādum* osv.; lat. *gener* o. det med på ett el. annat sätt sammhängande grek. *gambrós*. Gemenindoeur. beteckning saknas.

måhända, av må i bet. 'kan' hända; jfr kanske o. da. *maaske*.

måka, se mocka 2.

1. **mål**, mått, avsikt; måltid, fsv. i mått, mål, avmått jordstycke, tidpunkt; måltid = isl. *mál*, da. *maal* ungef. got. *mēl*, bestämd tid, mlty., fhty. ds., i fhty. även: måltid (ty. *mahl*), *mæl* ds. som i fhty. (eng. *meal*): germ. **mēla-*, väl l-bildning till ic. *re mē* i lat. *mētri*, mäta, grek. *mētis*, plan, sanskr. *māti*, mäter; jfr å māne o. māta. Bet. 'måltid' utgår i den av bestämd tid. Jfr helgsmåvadmal. — Hit höra de sv. ortnam Målen samt på -måla, -målen -måla). — Om ett annat germ. **mæse* måla 1. — Avl.: fsv. *mæla*, m även i Bib. 1541 osv. = isl. *mæla*, ä. *mæle*; med nybildningen sv. *dial. m* = da. *maale*. — Måltid, fsv. *mål* = da. *maaltid*, L., från mlty. *mælti* ty. *mahlzeit* osv.; tavtologisk samman med mål i bet. 'tid'.

2. **mål**, tal, talförstående, språk; av rättegångssak, angelägenhet, fsv. *mål* = isl. *mál*, da. *maal*, i sht i samma

läsa: *Fyrve*); väl ett urnord. *ferwia- > *firwia-, ia-bildn. av stammen i germ. *ferwōn: sv. dial. *fjära*, isl. *fjara*, äbb, strandbädd (i Fjäre), jfr isl. vb. *fyrva*, bli äbb, o. töre (isl. *tvrve*). Alltså: plats, där vattnet tidvis svämmar över o. tidvis sjunker undan. — Samma ord ingår i fsv. *Förkarlaby*, nu Forkarby Uppl., 'männens by, som bo vid Föret'; se Älvkarleby o. under by 2. — Se Brate Ögtls runinskr. s. 82 o. där cit. litt.

fyrk, 1510: *fyrck*, ett slags mynt, å. nsv. *freck*, *fyrick* m. m. = å. da. *frik(en)*, L., från mlty. *vēreken* = å. ty. *vierichen*, 1/4 »skilling», dimin. till räknordet fyra (jfr fröken m. fl.). Med avs. på övergången av *i* till *y* jfr dyrk (såvida ej *-y-* beror på ansl. till fyra).

fysprång, Petreius 1615, jfr sv. dial. *fyspring*, no.-da. *firsprang*, da. *firspring*; eg.: då hästen samtidigt har alla fyra fötterna i rörelse. I sv. dial. 'då går på brinnande fyren' synes dock anslutning ha ägt rum till fyr, eld.

fysik, L., från fra. *physique* osv., till grek. adj. *physikós*, avl. av grek. *phýsis* f., natur = ie. **bhu-ti-s*, till roten *bhu*, växa, vara, bliva, i grek. *phýō*, alstrar, lat. *fui*, har varit, sv. bo, bygga osv. Jfr följ. o. *metafysik*.

fysionomi, L., jfr t. ex. fra. *physiognomie*, ytterst från grek. *physiognōmia*, till föreg. o. stammen *gnōm-*, kännetecken o. d., jfr *gnōs-*, kännedom (i *diagnos*), urbesl. med känna.

1. **få**, vb, i å. nsv. t. ex. gamla bibelovers. ofta i bet. 'giva, lemlna', t. ex. 1541: 'Jagh skal få tigh mykin wedhermödhö'; kvar i sv. dial., fsv. *fā*, gripa, giva, skaffa m. m. = isl. *fá* ds., da. *faa* samt got., fhty. *fāhan*, ags. *fón* osv., redupl. vb; med Vernersk växling i *fång*; av germ. **fāhan* < **fanhan*: ie. rot *pank*, onasalerat *pak*, eg.: fasthålla, fästa, i sanskr. *pāca-*, fjätter, lat. *paciscor*, eg.: fastställer, fager osv.; med biform *pag* i fack. — Med avs. på bet.-växl. 'gripa, taga, mottaga' ~ 'giva, överräcka' (nu i stort sett obr.) jfr under *giva* o. förnimma (till germ. **neman*, taga). — Ipf. fick är en blandningsform av fsv. *fæk* (av **fin*; jfr

under *drieka*) o. plur. *fingo*; jfr gi **ging* (som sannol. icke är besl. i gå, medan däremot fick o. få äro mer av samma verbstam).

2. **få**, adj. i plur. o. sammans., fa-, 'paucus', med neutr. *fat* (vara ns. o. fin.-sv. *fätt*, jfr sv. *fattas* o. a. fädd) = isl. *fár*, da. *faa*, got. *fa* plur., fhty. *fao*, *fō(h)-*, ags. *fēa(we)* (e few) osv., besl. med lat. *paucus*, ri. o. d., *pauper*, fattig, grek. *paūros*, lit. Den germ. grundformen är svår exakt bestämma; se bl. a. Leffler A 1: 276, Marstrander Avh. utg. av Vid.-Selsk. 1925 II. No. 1 s. 33 (i litter.). Jfr *fåfäng*, *fåne*. — Fåvit fsv. *fāvizer*, -visker, *sk-avleden*, av (= vett); -t- i nsv. är arkaiserande. Kompar. *färre*, med som i t. smärre redan fornsvensk ljudlagser kons.-förlängning av fsv. *fære* = *fda*. isl. *fér(r)e*, av urnord. **fawīRæ*.

fåfäng, fsv. *fafænger* = no. *fæte* å. da. *fafeng*; till adj. *få* i neut bet. (jfr *fåkunnig*, *fåordig*, *fåvit* o. ett vbaladj. **fænger* till vb. *fā* (eldfängd, -fänge o. fång), bok. som *gång-* i *gångse*. Alltså eg. *fär*, dvs. förvarvar el. uträttar, lit.

fågel, fsv. *fogh(i)l*, *fughl* = isl. da. *fugl*, got. *fugls*, fsax. *fugal*, *fogal* (ty. *vogel*), ags. *fugol* (eng. nu i bet. 'fjäderfå' o. d.; annars urspr.: fågelunge o. d); allmänt också germanskt ord, **fu-3-la-*. Av stritt urspr. Enl. somliga rotbesl. litau. *paūkštas*, sanskr. *phuka-*, jfr *fux*; andra möjl. rotbesl. under Fegen (fsv. *Fyghfir* os. fju:n. Enl. Gottlieb Langu. dissertation by the Lingu. Soc. of America no. s. 32 (1931) av germ. **fu-3-la-*, *pu-* i fslav. *pūta*, fågel, lat. *puellus* (se fåle), lat. *puer*, gosse, sanskr. person, barn, osv., med grundbet. varelse o. d.; icke osannolikt, ligen däremot genom dissimilatio **flužla-* till *flyga*. Sammendoen beteckning för 'fågel' saknas; för 'fisk', där dock tre språkfamiljer företrädda. — Bättre en fågel den än tio (även; två) i sl. Balck 1683, jfr t. ex. isl. *betri ein*